

Գ.) Չզման զգացողութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ խղճահարութեան զգացողութեան հետեւանքը, որի մտադրութիւնն է ուղղուիլ եւ այնուհետեւ չըկրկնել արած յանցանքը, ահա այդպիսով յանցաւորը հաշտութեամբ իւր խղճի հետ: Արքան որ մարդու մէջ խորը տպաւորուած են բարոյական պահանջողութիւնները, եւ որքան խիստ ենթարկւումէ մարդս խղճահարութեանը, այնքան աւելի եւս զզման ցանկութիւն է դարձնում նորա մէջ:

Ի դէպ է այստեղ նկատել, որ երեխայքը յաճախ խոստանում են իւրեանց դատարարակիչներին որ այլ եւս չեն կրկնի իրանց արած պակասութիւնները եւ յանցանքները, բայց իւրեանց թեթեւամտութեամբ կամ մոռացողութեամբ շատ անգամ չեն կատարում իրանց խոստումները, ուստի դատարարակիչը չպիտի հիմնովի սանկիւնների միայն զզման եւ խոստմանը վերայ, այլ իսկապէս պիտի ենթարկել նոցա այնպիսի պայմաններին, որ հեշտութեամբ կարողանան ի կատար ածել: Միւս կողմից դատարարակիչը պիտի աշխատէ արմատացնել նոցա մէջ այդ գործողութեանց հակառակ եւ լաւ կողմերը:

(Թարգմ.)

Առ. Յ. Ալեքսանյ.

Քաւայիս.

ՅԵՏԱԳԻՄՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔՈՒՄ:

Քանի մի դարերի ընթացքում Եւրոպան ատրիճանաբար հաւաքում էր իւր մտաւորական զարգացման նիւթերը եւ միշտ մեծ ձգտողութեամբ դիմում էր դէպի մտաւորական կեանքը: Երբ նա յետ նայելով միտք է բերում, թէ ինչպէս կիսավայրենի բարբարոսները Հռովմը հիմնայատակ արին, արուեստների ճրագը անցրին մարդկանց դարաւոր ճիգնթափութիւնով կազմուած բոլոր քաղաքակրթութեան պտուղները ոչնչացրին, նա քաղցր յուսով կրկնում է, թէ անցեալը էլ չի կարող վերագառնալ ոյժը, որ տուել է մեզ մեր մտաւորական կեանքի կարող աճելութիւնը՝ չափազանց մեծ է, որին չեն կարող կործանել որ եւ իցէ բարբարոսներ: Իսկ դուք ինչպէս էք կարծում, ընթերցող, այսպէս չէ՞ր արդեօք մտածում եւ զգում Հռովմայեցին, երբ նորա մտաւորական տեսութեան առաջ սփռած էին ծաղկեալ

ժամանակներում Հռովմայ լայնածաւալ կալուածները՝ երբ նա բազմաթիւութեամբ իւր հետ ոչ միայն թոյլ վայրերն ազգերը, այլ եւ առաւել կամ սակաւ քաղաքակրթութեամբ ուրիշ թագաւորութիւնները՝ կարող էր նա արդեօք սպասել ազգերի եւ ժողովրդոց գաղթականութեան դարհուրելի գիպուածին: Անցեալը չի կարող վերադառնալ: Նօթանորոշ տարի սրանից առաջ Նապոլէօն Ա. Պիլեներէն բարձրաւանդակ լեռներէն հրով եւ սրով անցաւ Նեքոպան մինչեւ ի Մոսկուա: Ի՞նչ էր այդ արշաւանքը՝ թէ ոչ մի աննպատակ, բարբարոսական, անմիտ կոտորած մարդկանց եւ նոցա աշխատանքի պտուղների ոչնչացնելը, հանձարների եւ անտեսութեան ինչպէս եւ այն, որ մի քանի հազար տարի սրանից առաջ անուամէն Նգիպտացոց եւ Ասորոց յափշտակիչները: Կամ կարելի է, դուք կարծում էք, թէ այն բարբարոսական արշաւանքները, որոնք մի քաղաքակրթութիւնը անհետացրին, միւսի ետեւից այժմ անվտանգ են արդէն, եւ ընդունակ չեն աւելի նրան խորտակելու: Դուք չէք կարող այդպէս մտածել, վասն զի այդպիսի դատողութիւնը չափազանց կհակառակէր ներկայ ժամանակուայ անցքերի տրամաբանութեանը եւ առողջ մտաց: — Անցեալն էլ չի կարող վերադառնալ: Միթէ Բրուսացիք ամենից աւելի սպառազինութեամբ աւերման եւ սպանութեան մտաւորական միջոցներով Փարիզ քաղաքը չը գնդակահոծեցին նոյն աւարի եւ աշխարհակալութեան ծարաւով, ինչպէս մէկ ժամանակ Հռովմայեցիք Կարթագինէ քաղաքը: Երբ որ դուք, ընթերցող, տասը տարի առաջ սովորել էք Պիւնիկեան պատերազմների պատմութիւնը, թէ ինչպէս երբեմն Հռովմայեցիք շատ անգամ մօտենումէին Կարթագինէ քաղաքը, երբ որ դուք, ընթերցող, տասը տարի առաջ սովորել էք Պիւնիկեան պատերազմների պատմութիւնը, թէ ինչպէս դուգախառնվումէին նորա մէջ ամենը ինչ որ կար ամենից ընդունակը, ամենից խելօքը եւ պատուաւորը այն ժամանակուայ աշխարհումը, այսինքն ուսեալներ, բանաստեղծներ, պատկերահաններ, ամենակերպ աշխատանքի ճիւղերի տաղանդներ, արուեստաւորների եւ վաճառականութեան, եւ ապա դուք տեսնում էք, թէ ինչպէս բոլորն ոչնչացաւ

եւ աւեր դարձաւ բարբարոսական աշխարհակալի ձեռքով: Ակամայ զարհուրանաց զգացմունքով դուք կարգումէիք անգութ աւարառութիւնը, որի հետեւանքն էր Ակիպիօնի հռչակաւոր յայլթանակով Հռովմ մոնելը: Ձեզ խռովումէր խարդախ ցնծութիւնը հին պատմագրերի, որոնք երկինքն էին բարձրացնում քաղաքին հոգի հետ հաւասարացնելը եւ այդ յայլթանակով մոռորը, ինչպէս մի փառաւոր եւ մեծ գործ: Խոր ախրութիւնը ձեզ պատումէր, երբ որ դուք կարգումէիք, թէ ինչպէս Հռովմայեցիք ոչնչացնումէին լուսաւորութիւնը եւ գրքերը, թէ ինչպէս ցիրուցան էին անում այդ քաղաքի հռչակաւոր գրատունները, թէ ինչպէս առանց հեռքի նոքա ջնջեցին երկրի երեսից բուն քաղաքակրթութիւնը: Այն ժամանակ գուցէ դուք մխիթարումէիք ձեզ այն մտքով, թէ այն էլ չի կարող կրկնուիլ, բայց կարո՞ղ էք արդեօք դուք ասել այդ խօսքերը այժմ՝ Ներսիսի հիմնիկայ դէպքերը աչքի առաջն ունելով:

Նոյն իսկ կոպիտ ոյժը դուք չճանաչեցի՞ք արդեօք Վերմանիոյ եւ Վաղղիոյ կռուի մէջ. նոյն իսկ անմիտ սերնդական թշնամութիւնը, որ ծնեց այդպիսի կռիւ Սպարտացւոց եւ Աթենացւոց մէջ: Ինչպէս Աթէնք եւ Սպարտա այնքան իրար խեղդեցին, որ մինչեւ հեղձուցին յունական քաղաքակրթութիւնը. նոյն ճըշտութեամբ Վերմանացիք եւ Վաղղիացիք կսպառաղինուին ժամանակով մէկը միւտի դէմ, մինչեւ որ չկործանեն եւրոպական քաղաքակրթութիւնը: Քաղաքականութեան ինքնասիրութիւնն անգամ այն է զգում, որ չէղորդութեան սկզբանց տակ քօղարկուելով՝ նայումէ անտարբեր այդ զարհուրելի սպանդանոցի վերայ:

Այս բոլորը ակամայ առաջնորդումէ դէպի այն միտքը, թէ արդեօք չկա՞յ այժմեան քաղաքակրթութեան մէջ այն սուտ հայեցողաճքը, որոնք այդպիսի դէպքերին ոյժ են տալիս յառաջ գալու. չկա՞յ արդեօք նրանում նոյն իսկ կործանման սաղմերը, որոնք աճեցին եւ ի չիք դարձրին մարդկային նախկին քաղաքակրթութեան ծիւրը: Մեզ համար ամենից աւելի խրատական եւ կարեւոր է մեծ խնդիրը բուն պատճառների, որոնք մարդկութեան շարժողութիւնը փչացրել են եւ ծնել յետադիմութիւն:

Մխիթարական չեն այն նշանները, որոնք ցոյց են տալիս մեզ մեր քաղաքակրթութեան անհաստատութիւնը. մենք կը գտնենք

ամենից ստիպւած մխիթարական, եթէ նայենք նորա հետեւանքներին: Այլ քան ձգելով երկրի մակերեւոյթի վրայ՝ մենք ոչ միայն յետադիմութեան զանգուածէն կ'հանենք այն տեղերը, որոնք զետեղուած են Եւրոպական լուսաւորութեան ժողովրդով: այլ կ'միայնենք նոցա հետ եւ ասիական քաղաքակրթութեան երկիրները, եւ այն, որ դեռ խաղառ չի փչացել (ձէնք, ձափոն, Եւլա, Հնդկական թերակղզին), եւ կտեսնենք, որ քաղաքակրթութեամբ աշխարհը բազկանումէ միայն երկրագնդի աննշան մասնից:

Եթէ տեղերի շարքում ուր բնակել են վայրենի ժողովուրդները, համաթուեմք եւ այն տարածութիւնները, որոնց վրայ զետեղուած են յետադիմութեան պատկանող պետութիւնները, այն ժամանակ կերեւայ, որ բոլոր մակերեւոյթը բռնած նոյնպիսի բնակիչներով կազմումէ մէկ միլիոն եօթն հարիւր հազար քառակուսի մղոնէն աւելի. այսինքն համարեալ թէ երեք քառորդը յամաքի երկրի մակերեւութի վրայ:

(Թարգմ.)

Չ. Տ. Զատարեան

Վ. ԱՅՐԵՆԻՆԵՐԻ ԿՐԾՆԸ.

(Եւրոպական Արքայ 1881 Նոյեմբեր) .

Վայրենիների բնակած ամեն երկիրներում օր ըստօրէ նոցա թիւը պակասին աւելի լաւ կապացուցանէ նոցա ողբալի վիճակը: Փոքն Շէրքէր հասարակածային Ամերիկայի Հնդկական վայրենի ցեղերի բարեփոխակութեան վերայ խօսելով հետեւեալ հաշիւները կանէ: Գուատեմալայի մէջ 10,000 սպիտակ կան, 100,000 մէզիսներ՝ լողինոսներ եւ 650,000 հնդկիներ. Գոնգուբասում 120,000. Սան — Սալուադորում 150,000. Նիկարագուայում 80,000. Կոստարիգայում 5000, ուրեմն Կենդրոնական Ամերիկայի աղատ 5 պետութիւնների մէջ ընդհանրապէս 1,005,000 հնդկի կան: Այս ցեղերն առաջին անգամ իսկ Եւրոպացիների հետ յարաբերութեան մտած ժամանակ՝ երկիրը կմշակէին, մինչդեռ